

ВАСИЛЬ ЄРОШЕНКО ЯК РОЛЬОВА МОДЕЛЬ НЕЗРЯЧОЇ ЛЮДИНИ З ВИСОКИМ РІВНЕМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ НЕЗРЯЧИХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Юлія Патлань,
провідна наукова співробітниця Національного
центру народної культури «Музей Івана Гончара»,
історикиня тифлопедагогіки, фахівчиня з доступності
patlan_yu@ukr.net

Я вже писала про важливість імітаційного моделювання та рольових моделей для освіти та реабілітації незрячих, спираючись на статтю О. Тільної (див. [1], [2]).

Василь Якович Єрошенко (1890 – 1952) закономірно більш відомий як есперантист та мандрівник, ніж як письменник-символіст. Тут і досі заважає мовний бар'єр, бо він писав японською мовою та мовою есперанто.

Водночас увагу на себе відтягають численні поїздки В.Я. Єрошенка – до Великої Британії, Японії, Таїланду, Британської Бірми та Індії, Китаю, Західної Європи тощо, його подорожі на Чукотку, Кавказ, праця у Туркменії та Узбекистані, поїздка до Якутії. І це захоплення цілком зрозуміло у разі незрячої людини. Незрячі належать до маломобільних груп населення, які потребують значної, чи не найбільшої, підтримки у щоденному житті та пересуванні.

Але парадокс полягає в тому, що історично саме сліпі кобзарі були мандрівними співцями та музикантами ліро-епічної традиції в Україні, а якщо брати Японію, то й там існували окремі соціальні групи незрячих мандрівних масажистів та музикантів, виконавців традиційної музики. Отже, рівень індивідуальної мобільності незрячої людини може бути надзвичайно високим, включаючи орієнтування у просторі та пересування як із постійним супроводом, з ситуативним супроводом, так і самотійно з допомогою тростини.

Саме таким чином, поєднуючи ситуативний супровід есперантистів з самотійним пересуванням пішки із тростиною та різними видами доступного для нього транспорту, мандрував, як можна зрозуміти, і Василь Єрошенко.

Зацікавлення його життєвим шляхом та творчістю в СРСР виникло через десять років по його смерті, і тривалий час журналісти та дослідники залишали питання про те, навіщо (та як саме) він мандрував, як відкрите. Мовляв, це одна із загадок «дивовижного сліпого» Василя Єрошенка.

Насправді в цьому немає жодної загадки, якщо розуміти глибинні причини мандрів Василя Єрошенка. Вони пов'язані зі станом розбудови системи освіти та подальшого працевлаштування незрячих у кожній країні, тобто можливостей для незрячого працювати й утримувати себе з

результатів власної праці. Важливо відзначити, що карта подорожей Василя Єрошенка значною мірою збігається з місцями розташування шкіл для сліпих практично в усіх країнах, де він бував (крім Китаю; система китайської освіти сліпих будувалася китайською мовою і Єрошенко, знаючи англійську, есперанто та японську мови, не міг безпосереднього порозумітися, не відомо нічого про його контакти з китайськими незрячими). Школи для сліпих відігравали роль освітніх та профорієнтаційних центрів для своїх випускників навіть у їхньому дорослому житті і їхній вплив був значним.

Причини та мета поїздок Василя Єрошенка:

Пошук успішних незрячих, знайомство з ними («рольові моделі»);

Пошук доступного навчання;

Пошук доступної роботи;

Виступи у школах та інших осередках для незрячих – власний приклад самостійного незрячого-мандрівника;

Участь у Всесвітніх конгресах незрячих есперантистів та Всесвітніх конгресах есперантистів;

Поїздки до родини;

Заснування школи для сліпих у с. Моргуновка під Кушкою (незрячий директор, незрячі вчителі та учні).

Робота серед незрячих у Загорську, Москві, Ташкенті та ін. [3].

Вже перша зарубіжна поїздка Василя Єрошенка у лютому 1912 року до Великої Британії не лише мала навчальну мету, а й передбачала ознайомлення з закладами для незрячих у Варшаві, Берліні, Лондоні тощо. Поїздки до 25-річчя нової міжнародної мови есперанто організували есперантисти декількох країн і вона мала як пропагандистський, так і профорієнтаційний характер. Анна Шарапова всюди підкреслювала, що В.Я. Єрошенко подорожує сам, без поводиря.

Після недовгого навчання у Королівському коледжі для незрячих в Лондоні (RNIB) Василь Єрошенко став відомим серед незрячих активістів та тифлопедагогів у Росії, Великій Британії, Британській Індії, США, Японії та інших країнах. Особливістю Королівського коледжу для незрячих було те, що його очільники самі були незрячими, так що вони й були рольовою моделлю успішних незрячих для учнів закладу, у ньому велике значення надавали самостійному рухові та фізичному загартуванню, а закінчення коледжу давало право викладати іншим незрячим. На жаль, В.Я. Єрошенко був тут лише два місяці з 20 травня до 23 липня 1912 року, що документально підтверджено книгами реєстрації студентів.

На той момент у Росії не було незрячих очільників закладів для сліпих і не існувало такої практики. В Росії на початку XX ст. були відомими менше 10 незрячих людей, найчастіше – осліплених у старшому віці, які мали вищу освіту, а отже – фах. Серед них – незрячий з 2-х років перший приват-доцент, з 1918 року професор Олександр Щербина [4].

Василь Єрошенко вже після першої поїздки сам став «рольовою моделлю» активного незрячого, який може пересуватися самостійно без

постійного супровідника. Ми знаємо, що до нього звертався «батько одного сліпого в Харківській губернії», який просив побути місяць у них, щоб навчити есперанто його незрячого сина. При цьому самі поїздки незрячих із супроводом не були чимось аж надто незвичайним, згадаймо фінського есперантиста Ф. Берга (якого супроводжувала сестра) та англійця В. П. Мерріка.

Другою великою поїздкою Василя Єрошенка стала поїздка до Токійської школи сліпих на навчання. Тут він був прийнятий вільнослухачем та навчався у 1914-1916 роках масажу та голковколювання. Японські друзі В.Я. Єрошенка підкреслювали, що він любив ходити пішки, гарно орієнтувався у кварталах тодішнього Токіо.

Зі спогадів японців 1914-1921 років можна виділити таке. Єрошенко ходив один, що привертало увагу як зрячих японців, які це бачили, так і незрячих учнів Токійської школи сліпих. Єрошенко намагався навчати незрячих самостійно ходити, але у них так не виходило або вони були навчені інакше. Зі спогадів про Єрошенка в Токійській школі сліпих відомо, що жили учні в пансіоні неподалік школи і ходили парами – хто краще знав дорогу, той і приводив іншого, або ж у провідника міг бути якийсь залишковий зір.

Потрібно зазначити, що у японських незрячих, як це видно за зображеннями на листівках, був дуже довгий дерев'яний або бамбуковий посох, і ходили вони на високих підставках-гета, щоб не в'язнути у мокрому від частих дощів ґрунті.

Відповідно до спогадів японців-свідків, Єрошенко ходив, тримаючи тростину у висячому положенні. 1963 року Хасіура Ясуо згадував: «Єрошенко був надміру наділений гостротою відчуття... Я нерідко зустрічав його біля кута Оцука. Далі вулиця сильно звужувалася і йшла вздовж стрімкої річки Когава, нескінченно петляючи і звиваючись, Єрошенко ішов, тримаючи тростину у руці, але не вдаряв нею об землю. Коли він чув, що їде повозка, давав їй наблизитися і в останній момент поступався дорогою.

Я також часто бачив його в Канда синкатай та інших місцях. Він завжди йшов, не торкаючись ціпком землі, точно повертав у провулок, що біля шпиталю Сано, і йшов далі. Коли ж вуличний рух посилювався, він зупинявся, перечікував і потім, перейшовши на інший бік, входив у провулок, ніби був зрячий. Я запитав його якимось: «Як вам вдається правильно знаходити дорогу?» Він відповів: «Допомагають звуки, коливання повітря, я відчуваю їх обличчям»».

Через два роки він вирушив пароплавом до Південно-Східної Азії, де у Таїланді працював масажистом при одному з ресторанів, намагався якимось сприяти створенню місцевої школи для сліпих.

Звертають на себе увагу постійні спроби В.Я. Єрошенка влаштуватися вільнослухачем до навчальних закладів, зокрема, Токійського університету. З різних причин, в тому числі політичних, навчання тривало недовго.

В той же час В.Я. Єрошенко їздив виступати з лекціями у місцеві школи сліпих як у Японії, так і в інших країнах. Японською мовою у 1921 році він написав, серед інших, казки «Вузька клітка» [5] та «Орлині душі» [6], які в алегоричній формі відкривають його надії поділитися з кимось власним досвідом волі у великому світі (брати Орлині Душі, Тигр). З текстів видно жаль автора, що мало хто з незрячих був готовий повторити його досвід (слабкі, не готові до свободи люди та тварини гинуть).

Сам вихованець школи сліпих, В.Я. Єрошенко мріяв про відокремлену спільноту незрячих, яка б могла жити з результатів власної праці за мінімальної допомоги зрячих людей. З іншого боку, він не був єдиним незрячим мандрівником-есперантистом у ті роки. Наведемо статистику перших міжнародних конгресів незрячих есперантистів:

1921 – Перший конгрес (Прага) – 58 незрячих та 13 зрячих учасників з 11 країн світу; 1922 – Другий конгрес (Гельсінкі) – 37 незрячих та 16 зрячих учасників з 12 країн; 1923 – Третій конгрес (Нюрнберг) – 93 незрячих та 27 зрячих з 13 країн; 1924 – Четвертий конгрес (Відень), 96 незрячих зі зрячими супровідниками з 13 країн.

Назвемо найвідоміші поїздки В.Я. Єрошенка після закінчення навчання:

До Британської Індії та Бірми – з метою пошуку роботи і з відвіданням усіх значних шкіл для сліпих (викладав у Британській Бірмі у місіонерській школі для незрячих хлопчиків у 1917-1918 роках).

До Китаю (Шанхай, пізніше – Пекін) після висилки з Японії, заробляв викладанням есперанто, концертами та масажем (1921).

До Фінляндії на 2-й конгрес незрячих есперантистів (на базі Інституту сліпих у Гельсінкі) та 14-й Всесвітній конгрес есперантистів (1922).

До Німеччини на 3-й конгрес незрячих есперантистів (на базі Інституту сліпих) та 15-й Всесвітній конгрес есперантистів у Нюрнберзі (1923).

До Австрії на 4-й конгрес незрячих есперантистів (на базі Інституту сліпих) та 15-й Всесвітній конгрес есперантистів у Відні (1924).

До Дрездена, Лейпцига та Парижу (знайомство з осередками підтримки незрячих, бібліотекою, друкарнею тощо).

З Німеччини до СРСР (восени 1924 року).

На Чукотку влітку 1929 року (до брата).

На Кавказ 1933 року (до брата).

До Туркменської РСР – на роботу у створюваній школі сліпих (1934 – 1942 – директор, до 1945 – вчитель).

До Узбекистану (на з'їзд Узбецького товариства сліпих 1948 року, потім – робота у Ташкенті (1949–1951 рр)).

До Якутії у липні 1951 року (пошук роботи).

Ще до повернення до СРСР про В.Я. Єрошенка розповідав у школі сліпих відомий есперантист В. Жаворонков, незрячі учні знали про нього та про його досвід мандрів. Отже В.Я. Єрошенко сам поступово ставав

тією рольовою моделлю для інших, яку він шукав для себе у молодості. Орієнтирами на життєвому шляху для нього стали Анна Шарапова, есперантистка і викладач англійської мови, Агнес Александер, місіонерка віри Бахаї, яка працювала з незрячими, засновник школи сліпих у Калькутті, незрячий християнський місіонер Лал Біхарі Шах та інші.

Після свого повернення до СРСР, В.Я. Єрошенко викладав як зрячим, так і незрячим учням, але жодного разу не виїздив за його межі. Одразу після свого приїзду у вересні 1924 року, Єрошенко виступив в артелі «Осліплений воїн», а після Другої світової війни недовго викладав у Загорській музичній школі для воєнноосліплених. Слід відзначити також його постійні пошуки роботи та роботу у різних школах та училищах для незрячих, участь у громадському русі незрячих та в есперанто-русі, публікації у журналі «Жизнь слепых» тощо.

Як я намагалася показати, усі поїздки В.Я. Єрошенка були обумовлені життєвою необхідністю та його зацікавленнями. У всіх своїх подорожах він вдало поєднував самостійне пересування з тростиною із ситуативним супроводом або есперантистів, або просто друзів та знайомих (яскравий приклад – поїздка до Шантінікетану до Рабіндраната Тагора) [7]. Досить рано, уже під час навчання у Японії в 1914-1916 роках він намагався навчати інших незрячих пересуватися так само вільно, «як зрячі» та як він сам.

Якщо власною технікою пересування з тростиною він дивував японських студентів школи сліпих, можна припустити, що це була європейська (британська) манера пересування із тростиною. Підтвердження цього знаходимо у книзі відомого французького офтальмолога Еміля Жавалья, який був до того ж і есперантистом, а наприкінці життя осліпнув від глаукоми. Він у 1902 р. написав докладний нарис «Серед сліпих. Практичні поради для осіб, які втратили зір», який вже в 1903 був перекладений англійською і опублікований окремим виданням у Лондоні (1904). Еміль Жаваль писав: «Тростину сліпого цілком можна розглядати як продовження його тактильних органів чуття. Це дотик на відстані, набагато делікатніший, якщо палицю замінити легкою тростиною. Терновий прут /.../ діє як своєрідний щуп і позбавляє необхідності витягувати руки під час ходьби. /.../ Коли я беру під руку недосвідченого друга на прогулянку на вулиці, /.../ мені набагато комфортніше, якщо я тримаю тростину в руці, щоб намацати перешкоди. Я також думаю, що її використання заважає перехожим наближатися до сліпого і спонукає їх відійти з дороги» [8, р. 14-15]. Жаваль наводить великий фрагмент з В. Генкса Леві з «правилами щодо використання «дороговказної тростини», які не лише відповідають тому, як японці описували манеру пересування В. Єрошенка, а й виглядають досить сучасно. Так, порада «тростину завжди слід тримати приблизно на 15-20 сантиметрів від ніг, (таким чином) земля завжди буде оглянута, перш ніж на неї фактично наступити» [8, р. 16], відповідає сучасній практиці «де не була тростина – нога не ступає».

Отже, можна зробити висновок, що Василь Єрошенко, маючи надзвичайно високий рівень індивідуальної мобільності, знав та використовував саме європейську – англійську техніку пересування з тростиною і досить рано не лише відчув себе, а й реально став рольовою моделлю незрячого мандрівника для інших незрячих.

Список використаних джерел:

1. Тільна О. А. Імітаційне моделювання як засіб формування життєвої компетентності незрячих учнів. Педагогічні науки : Збірник наукових праць «». Т. 3. № 74 (2016). С. 156–160.
2. Патлань Ю. Унікальність індивідуальної траєкторії життєвого та фахового шляху тифлопедагога О.М. Щербини (1874–1934): історія та актуальність у ХХІ столітті // Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : матеріали V Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 22-23 травня 2025 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 288–301.
3. Очі сліпих. Збірка. Літературно-художнє видання, надруковане з використанням універсального дизайну / Укладач, автор біографічного нариса та наукового коментаря до текстів – Юлія Патлань. У 3-х кн. – Харків: Право вибору, ПОГ «Соцінтел», «Типографія «Мадрид»», 2018. – 215 арк.
4. Патлань Ю.В. Особистий досвід та погляди професора О.М. Щербини (1874-1934) на спільне навчання сліпих зі зрячими: спроба аналізу. Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат: матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 8 квітня 2021 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. С. 148–153.
5. Єрошенко Василь. Казки. Орлині душі. Харків, 2016. Переклад з японської, післямова – Юлія Патлань. – 38 с.
6. Єрошенко Василь. Казки. Тісна клітка (у блоці – «Вузька клітка»). Харків, 2016. Переклад з японської, передмова, примітки перекладача, післямова – Юлія Патлань. – 70 с.
7. Патлань Юлія. Орлине серце і душа орлина // <https://surl.lu/jwcqku>
8. The blind man's world an English version of Entre aveugles : advice to people who have recently lost their sight / by Emile Javal ; translated by W. Ernest Thomson, 1904.